

İSTİKLAL HARBİ'NDE BİR ASKERİ ÖNDER OLARAK ATATÜRK

Prof. Dr. George W. GAWRYCH*

O feryad bugünkü felaketi nazar-ı vicdan ve nazar-ı akl ile görebilmekten mutahassıl ızdırabatın inikâsâtı (acıların yansıması) idi.

Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl

Mustafa Kemal ATATÜRK, askerî dehasını, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türk ordusunu yeniden teşkilatlandırması ve orduya Türk Kurtuluş Savaşı döneminde yer alan Sakarya Muharebesi ve Büyük Taarruz'da komuta etmesiyle göstermiştir. O, savaşın doğası üzerindeki fikirlerini dimağ ve vicdan gibi iki önemli kavrama dayandırmıştır. Bu iki kavram Mustafa Kemal'in savaştaki askerî liderliğe bakışının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu kavramlar ATATÜRK'ün Türk Kurtuluş Savaşı'nda sergilediği başkomutanlığın da anlaşılmasını sağlamaktadır.

1914 yılında yazdığı Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl adlı küçük kitapçığında, Mustafa Kemal dimağ ve vicdan kavramlarının silahlı kuvvetlerdeki önemini incelemiştir.¹ Ona göre ordu bir makine gibi çalışmaktadır; küçük büyük tüm birliklere yön veren ise mensuplarının dimağ gücüdür. Savaşmak "aklı" ve "zihinsel" bir gayrettir; "cesaret" ve "kahramanlık" sağlıklı bir düşüncenin yerini tutamaz. Kendisini eğiten ve çok okuyan Mustafa Kemal, kendi muhakeme gücünü sürekli olarak geliştirirken çevresindekileri de akıllarını kullanmaya davet etmiştir.

Hasbihâl'de, savaşın beklenilmeyen ve benzersiz olaylarla dolu olduğunu bilen Mustafa Kemal, "kaide ve kanun ve usullerin" her duruma uyamayacağını ifade etmektedir. Bu nedenle, subaylar muharebe esnasında inisiyatif almaya hazırlıklı olmalıdırlar; genellikle beklenilmeyenle ilk olarak karşı karşıya kalacak olanlar üst rütbeli subaylardan ziyade küçük birliklerin komutanlarıdır. Bu nedendir ki, ordu, küçük rütbeli subayları inisiyatif almaları ve akıllarını kullanmaları yönünde eğitmekle mükelleftir. Bu noktadan bakıldığında sınıf içi eğitim çok önemlidir; ancak, gerekli olan bilgi çoğu birliklerde görev yapan komutanlar tarafından verilmelidir. Mustafa Kemal, mesleğine olan bağlılığını en küçük birlik, müfreze, bölük komutanlarını savaşa hazırlamak üzere aldığı inisiyatifle iki Alman sahra talimnamesini -Takımın Muhabere Talimi (1909) ve Bölüğün Muharebe Talimi (1911)- çevirmiş, fikirleri hayata geçirmiştir.

"Vicdan", ATATÜRK için çok kapsamlı ve bir o kadar da önemli bir kavramdır. Hasbihâl'de, ATATÜRK "sada-i vicdani" ve "vazife-i vicdani" kavramlarından söz etmektedir. "Vicdan" bireylerin ve ordunun yüksek ideallerle bir uyum içinde çalışmasını sağlayan güçtür. Bir subay olarak Mustafa Kemal için özellikle "vicdan" mesleki mükemmeliyet, şeref, görev, cesaret, fedakârlık ve vatanseverlik gibi değerler bütünüdür. Ordu "milletin evlatlarını bir sürü olarak değil şerefli bireyler" olarak yönetmeli ve yönlendirmelidir. Komutanlar, askerlerine örnekler vererek; "ruh," "emel" ve "seciye" gibi kavramları işleyerek, onları bu konularda teşvik ederek harekete geçirmelidirler. Gerçek bir realist, insanların zafiyetlerinin ve eksikliklerinin tam anlamıyla farkında olan ATATÜRK için "vicdan" ideal kavramlarla icra edilen askerliktir.

* Baylor Üniversitesi, Tarih Bölümü Orta Doğu Tarihi ve Askerî Tarih Öğretim Üyesi.

¹ Mustafa Kemal Atatürk, Zabit ve Kumandan ile Hasbihâl, İstanbul, 1918.

Mustafa Kemal, olağanüstü güç ve yetkilerle donatılarak Başkomutanlık makamına atandığında “dimağ” ve “vicdan” çoktan onun zihnindeydi. Sakarya Savaşı’nda kesin bir zafer kazanmanın tam sorumluluğunu üstlenerek, gerek kendisi ve gerekse millî dava için büyük bir risk alarak eşsiz bir cesaret örneği sergilemiştir. Batı Cephesi ordusu büyük bir yenilgiye uğramış ve Sakarya Nehri’nin gerisine çekilmiştir. Ordu geniş çaplı bir Yunan taarruzuna hazırlanırken diğer cephelerden aceleyle birlikler kaydırılmış ve bu az da olsa bir karışıklığa yol açmıştır. Mustafa Kemal, kesin zafer için ordusunu düşünsel ve duygusal olarak hazırlaması gerektiğine karar verir.

20 Ağustos 1921 günü, Mustafa Kemal, Batı Cephesi’nde yer alan tüm küçük birliklerin komutanları için en muhteşem ve yalın emrini yayımlar. Bir sayfadan az bir metinde, yaklaşmakta olan çetin savaşın gerçekçi bir görüntüsünü özlü bir şekilde tanımlar:

“2. Muharabe hatt-ı umumisi üzerinde bazı noktalarda ileri veya geri temevvücat vuku’u müsteb’id değildir. Bu hâl her kıt’a tarafından tabii görülmelidir. Herhangi bir kıt’anın geriye doğru yerinden oynaması hâlinde mücavir kıtaat kemâl-i metanetle mevzilerini muhafaza etmeli, mezkûr kıt’aya topçu ve piyade ile muavanele şîtab eylemelidir.

3. Muharebatın kesb-i şiddet eylediği anlarda kumandanların vazife ve selahiyetlerini kemâl-i itidal ve sükûnetle nazar-ı dikkatte bulundurarak şahsi mûlahazat ve hissiyâta ta’biyetle vaziyet-i umumiyeyi ihlâl edecek kararlar itâsından katıyyen mücânebet eylemelerini ehemmiyetle hatırlatırım.”²

Mustafa Kemal, muharebe hattının kimi bölgelerde ileri ve geri hareket edebileceğini ifade eder. Her bir birliği bu dalgalanmaları olağan olarak değerlendirmesi için cesaretlendirir. Yaklaşmakta olan savaşın devingenliğini gerçekçi bir şekilde tanımlayan Mustafa Kemal, ordusunu, Yunan taarruzlarına karşı mevzilerinde tutunurken, savaştaki dalgalanmalara karşı düşünsel ve duygusal olarak hazırlamayı hedeflemiştir.

Mustafa Kemal, bir sonraki adımda, en küçük birlik komutanlarını, savunma görevlerini yerine getirirken, ihtiyaç duyabilecekleri inisiyatif ve cesareti geliştirebilmeleri için genel bir talimatnameyle güçlendirmiştir. Bir birlik geri çekilmek zorunda kalırsa kanatlardaki birlikler mevkilerini “kemâl-i metanetle” savunacaklar ve geri çekilmekte olan birliğe piyade ve topçu ateşiyle destek vererek yardımcı olacaklardır. “Kemal-i metanet,” düşüncesizce veya duygusal olarak sergilenebilecek olan kahramanlıktan ziyade iyi hesaplanmış direnişi öngörmektedir.

ATATÜRK, son olarak, kişisel değerlendirme ve duygularla düşüncesizce yapılabilecek ve genel durumu bozabilecek kararların önünü alabilmek için en küçük birlik komutanlarına akıllarını “kemâl-i itidâl ve sükûnetle” kullanmalarını tavsiyesinde bulunmuştur. İnisiyatif, verilen mevkilerin savunulması ve kanatlarda bulunan birliklere destek verilmesi çerçevesinde geliştirilecektir. Mustafa Kemal, emrini en küçük birliklere, Sakarya’da bulunan ordunun her bir askerine, okunması üzerine verdiği emirle tamamlamıştır.

Savaşın önce orduyu bekleyen tüm zorlukların farkında olan Mustafa Kemal, bu emriyle 20 Ağustos günü her bir askere ulaşarak, Ankara Hükûmetinin savunulması için yapılacak yaşamsal önemi haiz zorlu bir savaşta muharebe alanının karmaşasında her bir askere yardımcı olmuştur. O, özellikle, bireylerin muharebe esnasında yalnızlık duygusuna kapıldığı ve kendi başlarına karar almak zorunda kalacakları anlara değinmiştir. Hiç şüphesiz ki, tüm subaylar verilen emirleri, üstlerinin onlara açıkladığı gibi, askerlerine açıklayacaklardı. Tecrübeli askerler, başkomutanlarının yaklaşmakta olan çetin savaşın zorluklarını bilmesinde teselli bulmuşlar, acemiler ise savaşın karmaşası içinde onlara yol gösterecek özdeyişlere sahip olmuşlardır. Bunların da ötesinde, bu emirler Mustafa Kemal’in küçük birliklerde görev yapan subayların

² ATASE Arşivi; İSH K: 1207 G: 78; K: 1285 G: 32; K: 1348 G:88; K: 1348 G: 140; K: 1358 G:11; K: 1453 G:18-2. Bk. Harp Tarihi Vesikalari Dergisi 15/56 (Haziran 1966), Vesika Nu. 1312 günümüz Türkçesi.

muharebe esnasında beklenmeyenle karşılaştıklarında inisiyatif geliştirmelerinin önemini vurguladığı Hasbihâl ve çevirdiği iki Alman sahra talimnamesiyle zihinsel bir devamlılık arz etmektedir.

26 Ağustosta krizle karşılaşıldığında, Mustafa Kemal savunma savaşıyla ilgili ünlü emrini yayımlar: “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır.”

“Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaş kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir, fakat küçük büyük her birlik ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona tâbi olamaz. Bulduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur.”³

Mustafa Kemal, yine özlü bir şekilde, savaş hakkındaki içgüdüünün yanı sıra muharebe alanındaki taktik çekilmeleri işlevsel stratejik bir seviyeye geçirek “vatan” savunmasında “satıh müdafaa”sı kuramını geliştirerek zihinsel kıvraklığını sergilemiştir. Burada, Mustafa Kemal’in taktik çekilmeleri, Yunan ordusunu ülkenin derinliklerinde bozguna uğratmak için kullanmaya hazırlandığı açıkça görülmektedir.

Türk Kurtuluş Savaşı’nda Mustafa Kemal, düzenli olarak ordunun ve ulusun “vicdan”ına seslenmiştir. 9 Haziran 1919 gibi erken bir tarihte, Amasya Tamimnamesi’nin ilanından yaklaşık iki hafta önce, Mustafa Kemal, 9’uncu Ordu Komutanı olarak kendi sorumluluk bölgesine “ulusal bağımsızlığımız için tüm benliğimle çalışacağım” taahhüdünde bulunduğu kapsamlı bir genelge yayımlamıştır. Kendisini, “vicdan-ı millîden doğan” hedefi “milletin haklarını ve bağımsızlığını savunmak”⁴ olan ve bütün ülkeye yayılan gösterilere cevap verirken bulmuştur. “Vicdan” bir Osmanlı generali olan Mustafa Kemal’in tam bağımsızlık isteyenlerin arzularına kendisini adanmasıyla birlikte ulusal bir boyut kazanmıştır. Millî direnişin sivil lideri -önce Heyet-i Temsiliye Reisi, sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi- olduğunda da bu eşsiz hedefinden hiç sapmamıştır. Zorlu kriz dönemlerinde de başkomutan üniformasıyla sahra komutanlığını üstlenmiştir.

Mustafa Kemal, Sakarya Muharebesi’ne sakin bir düşünce ve kusursuz bir “vicdan” ile girmiştir. Bağımsızlığın kutsal amacına olan sarsılmaz bağlılığı hiç şüphesiz ki savaşın ardından kuracak olduğu yeni Türkiye’yi yaratma niyetini barındırmaktaydı; bu da silahlı mücadeleye daha büyük bir gaye yüklemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi de kendisine başkomutan olarak olağanüstü yetkiler vermiştir. İyi bir komutandan beklenildiği gibi, bizzat kendisi muharebe meydanında komuta etmiştir. Atından düşerek feda ettiği iki kırık kaburga kemiğiyle komuta merkezine dönmüştür.

Mustafa Kemal, Sakarya Muharebesi’nde askerlerini teşvik ederken idealizmle gerçekçiliği dengelemiştir. Örneğin, 5’inci Tümen, muharebenin ilk 24 saatinde Mangal Dağı’nı terk ettiğinde, ATATÜRK tümenin tüm subay ve askerlerince okunmak üzere yayımladığı emrinde doğrudan doğruya tümenin “şan ve şeref”ine ve her bir bireyin “vazife-i diyanet ve hamiyet”ine hitap etmiştir. Diğer bir deyişle şerefli insanlar büyük işler için büyük fedakârlıklarda bulunurlar. İnsanın zayıflığını iyi bilen Mustafa Kemal, Askeri Mahkemeyi tümenin ileride yapacağı hatalar hakkında uyarmıştır.⁵ İdealizm her zaman için gerçekçilikle güçlendirilmiştir.

Zorlu Sakarya Muharebesi’ni kazanan Mustafa Kemal, askerî meslek yaşantısını zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı’yla taçlandırmıştır. 1 Eylül 1922’de yenilgiye

³ Atatürk’ün Bütün Eserleri; C.11, 1921, İstanbul, 2003, s.344. Türk İstiklal Harbi, II: Batı Cephesi, 5’inci Kısım, 2’nci Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos - 23 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül - 10 Ekim 1921), komuta eden Ahmed Timural, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973, s.65.

⁴ Askerî Tarih Belgeleri Dergisi; Sayı 120, Nisan 2007, s.7, 127, 305-306.

⁵ ATASE Arşivi; İSH, 1371/169.

uğrayan ve geri çekilmekte olan Yunan ordusunu takip harekâtını başlatırken ordunun ileri taktik savaş düzeninden, bilinen yıldırım harekâtına geçişini sağlayan son meşhur emrini vermiştir: “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!” Bu basit emri takip eden cümlesinde Mustafa Kemal kullanılacak olan etmenleri açık bir şekilde ifade etmiştir. Herkesin kendi içlerinde yatan ve “dimağ” ile “vicdan”ın bileşkesi olan “menâbi-i celâdet ve hamiyet” duygularını ortaya çıkarmasını ve “kuvâ-yi akliye”sini kullanarak birbiriyle “müsabaka” içinde olmalarını beklediğini ifade eder.⁶

Carl von Clausewitz, yukarıdaki örneklerin önemini derinlemesine anlayabilmemiz için bizlerin ufkunu açar. Yaklaşık iki yüzyıl önce yazmış olduğu “Savaş Hakkında” adlı çok bilinen eserinde bu Prusyalı general ve askerî kuramcı eserinin “Askerî Deha” olarak adlandırdığı bölümünde “başkomutanın” niteliklerini şöyle tanımlar:

“Başkomutan aynı zamanda bir devlet adamı olmalıdır; ancak general olduğunu unutmamalıdır. Bir taraftan tüm siyasi gelişmeleri yakından takip ederken, diğer taraftan emrinde bulunanlarla ne kadar yol alabileceğini tam olarak bilmelidir... Bir bütünü değerlendirmek zorunda olan kişi her aşamada doğruyu algılayabilen sezgisini de görevine dâhil etmek zorundadır.”

Clausewitz, daha sonra savaş için gerekli olan başarılı bir askerî dehanın ana hatlarını tanımlar:

“Yaratıcı olmaktan çok sorgulayan bir zihin, uzmanca bir yaklaşımdan ziyade çok boyutlu bir yaklaşım, ve kardeşlerimizi ve evlatlarımızı, ülkemizin güvenliğini ve şerefini emanet ettiğimiz kolaylıkla telaşa kapılabilen bir liderden ziyade serinkanlı bir lider.”⁷

Clausewitz’in bu tanımı ATATÜRK’ün Türk Kurtuluş Savaşı’nda sergilemiş olduğu askerî liderliği ve savaşın son yılında giymiş olduğu iki farklı şapkayı -Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı- değerlendirmemizi çok kolaylaştıran bir tanımdır. Kendinden önce yaşamış Büyük Frederick ve Napolyon gibi gerçek muharebe anındaki taktik gelişmelerin ve savaş hazırlıklarının detaylarının sorumluluğunu doğrudan üstlenmiştir. Mustafa Kemal, Clausewitz gibi, savaş esnasında gelişen öncelik siyasetini tam olarak kavramıştır. Ancak, Mustafa Kemal, bir sahra komutanı olarak 20 Ağustos 1921 günü her bir subay ve askerle doğrudan doğruya kurduğu temasta savaşın doğasının kuramsal ve felsefi kavramlarını birleştiren bir emirle taktik seviyenin uygulanabilirliğini gösterdiğinde eşsiz bir liderlik örneği sergilemiştir. Askerî bir komutan olarak savaşın gerektirdiği kapsamlı taktik ve harekât düşünceye sahip olan Mustafa Kemal, aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisinin Reisi olarak tüm siyasi ve diplomatik sorumluluğu üstlenmiştir.

Sonuç olarak, ATATÜRK’ün askerî eserleri ve emirleri, akıl gücüne inanan, bireysel ve toplumsal değerlere önem veren ve derinlemesine düşünebilen bir askerî komutanı tanımlamaktadır. “Dimağ” ve “vicdan” onun için dinamik kavramlardır. Bu kavramların kendi hayatındaki öneminin bilincinde olan Mustafa Kemal bu kavramları çevresindekilere de yavaş yavaş öğretmeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı olduğunda da bunu devam ettirmiştir. Sorgulayan bir zihin, çok boyutlu bir yaklaşım, sükûnet, temiz bir vicdan ve amaç kutsiyeti ATATÜRK’ün savaş ve barışta karizmatik ve dönüştürücü bir lider olmasını sağlamıştır. ATATÜRK’ü devlet adamı olarak anlamak onu bir asker olarak anlamayı gerektirir. Çünkü, onun dehası askerî ve sivil çevredeki sorumluluklarını tüm boyutlarıyla kucaklamasında ve bir asker ve devlet adamı olarak elde ettiği başarıların mirasını ardında bırakmasında yatmaktadır.

⁶ ATASE Arşivi; İSH 1786/159-29, 1796/71. Hakimiyet-i Milliye (2 Eylül 1337), s.1.

⁷ Carl von Clausewitz; On War, Çev. Michael Howard and Peter Paret, Princeton: Princeton University Press, 1984, s.112.